PROVINCIE Noord-Holland

Monumenten Inventarisatie Project Noord-Holland

Schagen

Gemeentebeschrijving, maart 1992

Foto omslag:
Rond 1900 gebouwde villa
in de trant van de
Art-Nouveau aan de Laan 21
te Schagen (foto RDMZ).

Inhoud

Verantwoording *5*

1. **Inleiding** *7*

2. **Bodemgesteldheid** *9*
2.1 Bodem *9*
2.2 Afwatering *9*

3. **Grondgebruik** *11*
3.1 Agrarisch *11*
3.2 Niet-agrarisch *11*
3.3 Landschapsbeeld *11*

4. **Infrastructuur** *13*
4.1 Landwegen *13*
4.2 Wateren *14*
4.3 Dijken en kaden *14*
4.4 Spoorwegen *14*
4.5 Militaire objecten *14*

5. **Nederzettingstructuur** *15*
5.1 Algemeen *15*
5.1.1 Bevolkingsontwikkeling *15*
5.2 Het dorp Schagen *15*
5.3 Het buitengebied: buurtschappen *16*
5.3.1 Grotewal *16*
5.3.2 Keinze *16*
5.3.3 Lagedijk *16*
5.3.4 Nes *16*
5.3.5 Tjallewal *16*
5.3.6 Tolke *16*
5.3.7 Het Wad *16*
5.4 Het buitengebied: verspreide bebouwing *17*

6. **Bebouwingskarakteristiek** *19*
6.1 Het dorp Schagen *19*
6.2 Het buitengebied *20*

7. **Stedebouwkundige typologie** *21*

8. **Gebied met bijzondere waarden** *23*

Verantwoording inventarisatie *25*

Tabel bevolkingsgegevens *27*

Geraadpleegde werken *29*

Herkomst afbeeldingen *31*

Afbeeldingen *33*

Register *45*

Colofon *49*

Verantwoording

Het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) is ontwikkeld op initiatief van de Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur om geheel Nederland te inventariseren op het gebied van architectuur en stedebouw uit de periode 1850-1940. Het project wordt, in samenwerking met de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, uitgevoerd door de provincies en de vier grote steden.

De doelstellingen van het MIP zijn:
- het verkrijgen van een landelijk overzicht van jongere bouwkunst en stedebouw uit de periode midden 19de eeuw – Tweede Wereldoorlog;
- het bevorderen van kennis en waardering voor historische stads- en dorpsgezichten en monumenten van geschiedenis en kunst uit de periode midden 19de eeuw – Tweede Wereldoorlog;
- basisgegevens aan te leveren voor wetenschappelijk onderzoek op architectuurhistorisch, bouwhistorisch, stedebouwkundig, historisch-geografisch en/of industrieel-archeologisch terrein;
- bouwstenen aandragen voor te ontwikkelen beleid van de drie bestuurslagen ten aanzien van ruimtelijke ordening, stadsontwikkeling en monumentenzorg en als basis voor planologische en stedebouwkundige afwegingen;
- selectie- en registratie-activiteiten van de drie bestuurslagen ten aanzien van objecten, ensembles, structuren en gezichten mogelijk te maken.

Voor de uitvoering van de werkzaamheden zijn de provincies in regio's onderverdeeld. Binnen deze inventarisatiegebieden wordt het werk per gemeente verricht. Hiertoe wordt de gemeentelijke indeling van 14 maart 1988 (start MIP Noord-Holland) gehanteerd. Grenswijzigingen van later datum worden bij de betreffende gemeenten vermeld.

Van elk inventarisatiegebied en van elke gemeente wordt een beschrijving gemaakt waarin geografische, sociaal-economische en stedebouwkundige ontwikkelingen binnen het betreffende gebied c.q. gemeente worden geschetst, toegespitst op de periode 1850-1940. Voorts worden waardevolle gebouwen en ruimtelijke structuren uit de betreffende periode in beeld gebracht.

De nu volgende gemeentebeschrijving richt zich op de gemeente Schagen. Voor geografische, sociaal-economische en cultuurhistorische ontwikkelingen in groter verband kan de MIP-regiobeschrijving West-Friesland worden geraadpleegd.
De gemeentebeschrijving is tot stand gekomen op basis van vergelijking van kaartbeelden uit circa 1850, 1900 en 1940, literatuuronderzoek en inventarisatie in het veld.

De gemeentebeschrijving volgt in de eerste vijf hoofdstukken het model voor een regiobeschrijving van drs. L. Prins, Rijksdienst voor de Monumentenzorg 1988. Hieraan zijn een bebouwingskarakteristiek, een stedebouwkundige typologie, een beschrijving van het gebied met bijzondere waarden, alsmede een verantwoording van de inventarisatie toegevoegd.

De MIP-werkzaamheden betreffende de gemeente Schagen zijn uitgevoerd door drs. E. van der Kleij, als projectmedewerker MIP verbonden aan de provincie Noord-Holland. De werkzaamheden bestonden uit een vooronderzoek, het maken van de gemeentebeschrijving en het fotograferen en beschrijven van de geïnventariseerde objecten.
Het vooronderzoek en het fotograferen en beschrijven van de objecten had plaats in de eerste drie maanden van 1989. De gemeentebeschrijving

dateert in aanzet ook uit deze periode, maar werd in maart 1992 herzien. Aanvullende werkzaamheden werden verricht door E. van Amersfoort, projectmedewerker MIP.

Haarlem, maart 1992.

1. Inleiding

De gemeente Schagen ligt in het noorden van de provincie Noord-Holland, binnen de Westfriese Omringdijk en bestaat uit het dorp Schagen en een agrarisch buitengebied. In dit buitengebied liggen de buurtschappen: Grotewal, Keinze, Lagedijk, Nes, Tjallewal, Tolke en 't Wad.
De huidige omvang is 2011 ha en het aantal inwoners bedraagt 16.950 (31.01.1991).
De grenzen van de huidige gemeente Schagen hebben zich tussen 1850 en 1992 niet gewijzigd.
De gemeente Schagen behoort tot het MIP-inventarisatiegebied (MIP-regio) West-Friesland. Dit inventarisatiegebied omvat voorts de gemeenten: Barsingerhorn, Niedorp, Opmeer, Noorder- Koggenland, Medemblik, Wervershoof, Andijk, Stedebroec, Enkhuizen, Venhuizen, Drechterland, Hoorn, Wognum, Wester- Koggenland, Obdam, Heerhugowaard, Sint Pancras, Langedijk, Warmenhuizen, Harenkarspel en Sint Maarten.
De gemeente-indeling die bij het MIP wordt aangehouden is die van 14 maart 1988, de datum waarop het MIP in Noord-Holland van start ging.

Ten behoeve van een overzichtelijke inventarisatie is de gemeente Schagen opgedeeld in de **MIP-deelgebieden** Schagen/Centrum en Schagen/Buitengebied. Deze indeling is gebaseerd op de twee huisnummerkaarten die bij de dienst Openbare Werken van de gemeente Schagen worden gehanteerd: respectievelijk voor de huisnummers binnen de bebouwde kom en voor de huisnummers in het buitengebied.
De bebouwde kom is ten behoeve van de MIP-inventarisatie Schagen/Centrum genoemd. Het gemeentegebied daarbuiten heet voor de MIP-inventarisatie: Schagen/Buitengebied (afb. 7).

2. Bodemgesteldheid

2.1 Bodem

De bodem van de gemeente Schagen bestaat uit jonge zeekleigronden. Het gemeentegebied heeft een terreinhoogte die varieert van –1 tot +2.6 meter ten opzichte van N.A.P. De hoogten boven N.A.P. worden gevormd door natuurlijke verhogingen in het landschap en door terpen en dijken. De kern van het dorp Schagen ligt op een natuurlijke verhoging van circa 1 meter boven N.A.P. In de oude kern is voorts hoogteverschil merkbaar tussen de noord- en zuidzijde van de globale oost-westlijn: Hoep, Nieuwe Laagzijde, Gedempte Gracht en Loet. Aan de zuidzijde van deze oude dijk liggen het straatniveau en de bebouwing hoger.
De buurtschappen in het buitengebied liggen veelal op hogere gronden dan het omringende polderland. Dit geldt in mindere mate ook voor individuele boerderijen die in een aantal gevallen op terpen staan.

2.2 Afwatering

Het grondgebied van de gemeente Schagen met de polders Burghorn, Neskaag, Schagen en Slikven behoort tot het waterschap Groot-Geestmerambacht.
Rond 1850 werd de kunstmatige afwatering door windmolens geregeld. Omstreeks 1943 waren er hiervan nog vele aanwezig. Thans zijn er in het gemeentegebied geen windmolens meer. Belangrijke waterwegen voor de polderboezem zijn vanouds de in noord-zuidelijke richting lopende Mient en Baansloot die tevens de oostelijke gemeentegrens vormen. Aan de Gouwweg staat een gemaal - aanvankelijk diesel, thans elektrisch – dat de kunstmatige afwatering verzorgt. Via Mient en Baansloot wordt het overtollige polderwater via de Westergraft naar de sluizen bij Kolhorn geleid.

3. Grondgebruik

3.1 Agrarisch

Rond 1850 was het buitengebied van de gemeente Schagen voornamelijk in gebruik als weide- en hooiland. In de noordoostelijke punt van het buitengebied lag een moerasachtig gebied met de naam: "Het Wad".
Het grootste deel van de polders in het Schager buitengebied toonde rond 1850 een fijnmazige mozaïkverkaveling. In de polder Burghorn en in het zuidelijk gemeentegebied was er sprake van strookverkaveling (afb. 2).
Tot 1940 traden er in het grondgebruik en de verkaveling geen grote veranderingen op. Wel nam de hoeveelheid weide- en hooiland af door woningbouw ten zuiden van de oude kern.
Na 1940 werden de kavels wel vergroot, maar werd de hoofdstructuur van de verkaveling over het algemeen niet wezenlijk aangetast.
De hoeveelheid weide- en hooiland zou na 1940 door verdergaande woningbouw en aanleg van industrieterreinen meer en meer gaan afnemen.

3.2 Niet-agrarisch

Niet-agrarisch grondgebruik kwam tijdens de MIP-periode in het buitengebied niet voor. Industrievestiging en gebruik van de grond ten behoeve van woningbouw werd in 3.1 genoemd.

3.3 Landschapsbeeld

Het buitengebied van de gemeente Schagen karakteriseert zich door open polderland dat merendeels wordt gebruikt als weiland. Verspreid door dit polderland bevindt zich individuele of in de vorm van buurtschappen aanwezige bebouwing op natuurlijke of kunstmatige verhogingen.

4. Infrastructuur

4.1 Landwegen

Rond 1850 kende het grondgebied van de gemeente Schagen een netwerk van verharde en onverharde wegen. Een regionale functie vervulde daarin de verharde weg over de Westfriese Omringdijk welke de gemeente aan de noord- en de noordwestelijke zijde begrensde. Van de dijk af liep de verharde Noord naar de kern van Schagen. Via de Markt en Rensgars vervolgde de verharde weg zich in de Loet die tot het buurtschap Tjallewal was verhard. Deze kronkelige route vertoonde een hoofdrichting noordwest-zuidoost. Vanaf de driesprong in de kern van Schagen liep een verharde weg van Herenstraat, Markt, Hoge en Lage Zijde (na 1875 de Gedempte Gracht), Molenstraat en Snevert in oostelijke richting.
De Snevert ging via een T-splitsing over in de verharde weg tussen De Nes en Haringhuizen. Laatstgenoemde noord-zuid route vervulde een regionale functie door de aansluiting op de Herenweg in Barsingerhorn. Tussen de route Noord-Loet en De Nes-Haringhuizen en in grote lijnen evenwijdig hieraan liep de verharde weg van Laan en Dorpen, de vierde verharde route op het grondgebied van de gemeente Schagen.

Vanaf circa 1930 werd begonnen met de aanleg van provinciale wegen. Om Schagen werd een rechthoekige kader gelegd. Dit kader paste in de noordzuid-oostweststructuur van de bodem. Noordwestelijke en zuidwestelijke delen van de provinciale wegen werden aangelegd langs de in 1936 gereed gekomen kanalen en de haven (zie 4.2). Via de provinciale wegen werd Schagen in het noordwesten verbonden met de gemeente Zijpe en in het zuidoosten met de toenmalige gemeente Oude Niedorp.

De oude wegen zijn vanaf de middeleeuwen van invloed geweest op de ruimtelijke ontwikkeling in Schagen en de buurtschappen (zie 5).
De provinciale wegen uit de jaren na 1930 begrenzen voornamelijk de woonwijken van na 1940. Alleen de zuidelijke zijde van het rechthoekig kader van provinciale wegen vormt de begrenzing van dorpsuitbreidingen die tot 1940 werden gerealiseerd. Het betreft hier het weggedeelte direct ten westen van de spoorlijn Alkmaar-Den Helder.

4.2 Wateren

Het waternet bestaande uit riviertjes en sloten heeft van oudsher een belangrijke rol gespeeld voor de afwatering en de scheepvaart. Rond 1850 lagen de belangrijkste vaarten langs de in 4.1 genoemde verharde wegen. Het patroon van het waternet komt voor een groot deel overeen met dat van het wegennet. Dit patroon werd ten dele bepaald door de structuur van de bodem. De geomorfologische kaart van Nederland toont een door diverse getijdeafzettingen gevormde bodem. In de bodem herkent men een structuur met een hoofdindeling noordwest-zuidoost.
Na het gereedkomen van het kanaal Stolpen-Schagen en het kanaal Schagen-Kolhorn, alsmede de aanleg van de Schager haven (alle in 1936), verloren de oude vaarwegen langs Noord, Hoep, Dorpen en Laan hun primaire functie voor de scheepvaart. In 1936 werd het water langs de Loet gedempt en tot weg gemaakt. Het water langs Noord en Laan verdween na 1940. In 1875 was reeds de Gedempte Gracht ontstaan. Niet precies is bekend wanneer het water tussen Nieuwe Laagzijde en Molenstraat verdween.

4.3 Dijken en kaden

Het grondgebied van de gemeente Schagen wordt al vanaf de middeleeuwen door dijken en kaden begrensd. Aan de noordwestelijke zijde gebeurt dit door de Westfriese Omringdijk, aan de zuidzijde door de Valkkoger- en Tolkerdijk. De oostzijde wordt begrensd door de kaden langs Mient en Baansloot, de Lutjewallerweg en de Priggedijk. Al ver voor 1850 hadden de dijken geen primair waterkerende functie meer. Binnen de genoemde begrenzingen liggen andere dijken. Naast de natuurlijke verhogingen in het landschap en de terpen zijn de andere dijken van invloed geweest op de ruimtelijke groei van het dorp Schagen en de buurtschappen in het buitengebied. Getuige de kaart van 1866 (afb. 3) was aan de dijken en kaden vrijwel steeds de functie van landweg toegevoegd (zie 4.1).
Het patroon van dijken en kaden is globaal beschouwd zowel haaks als evenwijdig gelegen ten opzichte van de in 4.2 geschetste noordwest-zuidoostelijke hoofdrichting van de bodemstructuur.
Karakteristiek zijn de zogenaamde **wielen** aan de Schager zijde van de Westfriese Omringdijk. Deze plassen zijn restanten van middeleeuwse dijkdoorbraken (Keinsmer- en Schagerwiel). Het noordoostelijk deel van dezelfde dijk duidt eveneens op doorbraken, hier echter in de vorm van twee naar binnen gebogen fragmenten, de sporen van dijkherstel.

4.4 Spoorwegen

In 1865 werd de spoorlijn Alkmaar-Den Helder geopend. De enkelsporige lijn verdeelt het grondgebied van de gemeente Schagen in een oostelijke en een westelijke helft.
De plaats van het station is van invloed geweest op de ontwikkeling van de uitbreidingen aan de zuidzijde van het dorp Schagen tussen 1900 en 1940. De spoorlijn vormde van deze ontwikkelingen de oostelijke begrenzing.
Van het spoorwegstation af liepen twee lijnen van de stoomtram.
In noordwestelijke richting liep vanaf 1913 de lijn Schagen-Zijpe-Warmenhuizen-Schoorl-Alkmaar. In 1933 werd het baanvak Schagen-Warmenhuizen opgeheven en werd Warmenhuizen het eindstation van het traject Alkmaar-Warmenhuizen. In oostelijke richting liep tussen 1898 en 1930 de lijn Schagen-Wognum.
Delen van de voormalige tracé van de stoomtramlijnen zijn nog in het landschap in de vorm van kaden en fietspaden herkenbaar. In het zuidwesten van het huidige bebouwde kom van Schagen is het voormalige stationsgebouw De Loet bewaard gebleven. Ten zuiden van het dorp ligt in het tracé nog een bescheiden bruggehoofd van beton en basaltkeien.

4.5 Militaire objecten

Het grondgebied van de gemeente Schagen kende een aantal militaire verdedigingswerken die in de jaren 1940-1945 op last van de Duitse overheid werden gebouwd. Twee objecten zijn hiervan thans nog over. Het zijn een kleine bunker op de noordoever van het Schagerwiel en een bunkerachtige transformatorstation van het Provinciaal Elektriciteitsbedrijf Noord-Holland aan de Grotewallerweg.

5. Nederzettingsstructuur

5.1 Algemeen

Het dorp Schagen en de zeven buurtschappen die behoren tot de gemeente Schagen zijn grotendeels gesitueerd op natuurlijke of kunstmatige verhogingen in het landschap. De natuurlijke verhogingen zijn getij en inversieruggen, de kunstmatige verhogingen zijn dijken. Mogelijk zijn sommige dijken in de middeleeuwen ontstaan door samenvoeging van terpen. Met uitzondering van de westzijde liggen de buurtschappen rond het dorp Schagen.

5.1.1 Bevolkingsontwikkeling
De bevolkingsontwikkeling hangt samen met de economische opbloei van de gemeente Schagen na 1850. Oorzaken hiervan lagen in de groei van het verzorgingsgebied, de versterking van de marktfunctie en de aansluiting op de spoorlijn Den Helder-Alkmaar. Groei van het verzorgingsgebied ontstond door inpoldering van de Anna Paulownapolder en de Waard- en Groetpolder. Versterking van de marktfunctie werd veroorzaakt door de nadruk die de veehouderij ging leggen op de vleesproduktie in plaats van op de produktie van kaas. De aansluiting op de spoorlijn garandeerde een snelle aan- en afvoer van de op de markt aangeboden produkten. De groei die op de tabel valt af te lezen - met tussen 1880 en 1910 een inzinking – zal voor een deel zijn veroorzaakt door een vestigingsoverschot. Naast de geboden werkgelegenheid bleek Schagen ook aantrekkelijk voor renteniers.

5.2 Het dorp Schagen

Door het fijnmazige verkavelingspatroon en de aaneengesloten, op de stedelijke baksteenarchitectuur geïnspireerde bebouwing manifesteert het dorp Schagen zich sedert de 17de eeuw als stedelijke kern. De kern ontwikkelde zich rondom een marktplein op een driesprong van landwegen. Hier werden rond 1450 een kerk en een slot gebouwd. De nederzetting lag in een vrije heerlijkheid en ontving in 1415 stadsrechten.
Na inpoldering van aangrenzende gebieden als de Zijpe (1597) en de Wieringerwaard (1620) kreeg Schagen een regionale marktfunctie.
Tot circa 1700 kende Schagen een periode van welvaart. De bebouwing ontwikkelde zich tweezijdig lintvormig langs de drie landwegen en centrumvormig ten noorden van de Markt. Omstreeks 1650 realiseerde men aan de zuidzijde van de Markt de grote, in oorspong qua hoofdvorm vergelijkbare panden met de huidige nummers 20 een 22. Ze fungeerden als symmetrische toegangspartij tot het slot.
Tot 1850 deden zich nauwelijks belangrijke ontwikkelingen meer voor. Op twee hoektorens na werd het slot omstreeks 1820 afgebroken.
De eerder genoemde economische opbloei na 1850 had invloed op het straatbeeld. Diverse panden werden vervangen door nieuwbouw, of werden verbouwd tot winkelhuizen. Direct ten zuiden en ten oosten van de kern breidde de bebouwing zich uit. De spoorlijn vormde de oostelijke begrenzing. Tot 1900 gebeurde dit voornamelijk langs Laan, Dorpen en Stationsweg. Na een korte economische stilstand ontstond tot 1915 verdere bebouwing langs Landbouwstraat en Stationsweg. Tegenover het stationsgebouw (vervangen na 1945), verrezen de huizen langs het Plantsoen. Tussen de beide wereldoorlogen werd planmatig gebouwd in de omgeving van Herenbosstraat en Slotplein, alsmede in het gebied rond Magnusstraat en Cornelis Bosstraat.

5.3 Het buitengebied: buurtschappen

5.3.1 Grotewal

Grotewal ontstond als agrarische kern ten westen van de huidige Grotewallerweg, een oude dijk met noord-zuidelijke hoofdrichting. Rond 1850 was de bebouwing in drie groepen geordend langs de westzijde van de weg. Van noord naar zuid lagen Grotewal, Lutjewal en Lolleburg. Rond 1940 was deze situatie min of meer gelijk (afb. 5). Toen werd echter nog alleen Grotewal genoemd. Na 1945 werd het buurtschap Grotewal min of meer ingekapseld door het industrieterrein Wittepaal. Toen ontwikkelde zich ook bebouwing langs de oostzijde van de Grotewallerweg.

5.3.2 Keinze

Keinze – rond 1850 De Keins geheten – ontstond als agrarische kern langs de zuid- of binnenzijde van de Westfriese Omringdijk. Dit ten oosten van het Keinsmerwiel gelegen buurtschap was rond 1858 een min of meer komvormige concentratie nabij de Omringdijk. Aan het eind van de MIP-periode had de bebouwing zich fragmentarisch naar het zuidoosten uitgebreid. Rond 1948 herbouwde men hier de kapel die in de tweede helft van de zestiende eeuw was verwoest.

5.3.3 Lagedijk

Lagedijk ontstond als agrarische kern aan weerszijden van de Lagedijkerweg nabij de Westfriese Omringdijk. Rond 1850 was er sprake van een min of meer komvormige concentratie nabij de Omringdijk. Gedurende de MIP-periode ontstond fragmentarische bebouwing langs de zuidzijde van de Lagedijkerweg. Langs de noordzijde van deze weg liep tot 1933 de stoomtram. Na 1945 werd het open gebied ten zuidoosten van Lagedijk bestemd voor industrie. Een aanzet hiertoe was reeds in 1936 met de aanleg van de haven gegeven.

5.3.4 Nes

Dit buurtschap ontstond als agrarische nederzetting langs de zuid- en de westzijde van de Nes. De Nes is een middeleeuwse dijk met een geknikte loop van west naar zuid. In 1858 was de bebouwing geordend in groepen langs de genoemde zijden van de Nes gelegen. In de knik van de dijk was de bebouwing meer geconcentreerd. In de periode tot 1943 werd een tweetal boerderijen aan de noordzijde van de Nes gebouwd. Dit gebeurde nabij de T-splitsing met de Burgweg.

5.3.5 Tjallewal

De agrarische kern Tjallewal had zich rond 1850 fragmentarisch aan weerszijde van de Tjallerwallerweg ontwikkeld. Deze weg volgde een oude dijk met een gekromde loop van noord naar oost. De bebouwing concentreerde zich nabij de kruising met de Tjallewallervaart. In 1943 was de situatie niet sterk gewijzigd. Na 1945 verdween de molen ten noorden van dit buurtschap.

5.3.6 Tolke

De agrarische bebouwing van Tolke concentreerde zich aan het begin van de MIP-periode langs de zuidzijde van de Tolkerdijk, nabij de Tolkervaart. Deze vaart lag in het verlengde van de Tjallewallervaart. Rond 1940 was de situatie niet sterk gewijzigd. Ook na 1945 traden geen sterke wijzigingen op.

5.3.7 Het Wad

Het Wad kende in 1858 fragmentarische agrarische bebouwing ten westen van de Wadweg, een dijk langs de Mient op de grens met de gemeente Barsingerhorn. In 1943 was de situatie nauwelijks gewijzigd.

5.4 Het buitengebied: verspreide bebouwing

De verspreide bebouwing bestond in 1858 uit boerderijen en molens. De boerderijen waren soms met twee of drie bij elkaar geplaatst op een verhoging in het landschap, de zogenaamde werfen. Soms kwamen boerderijen op huisterpen voor. Deze situatie was rond 1940 niet gewijzigd en is ook thans nog zo te aanschouwen. In 1858 waren er diverse molens. Ook in 1943 waren deze nog te vinden. Sinds 1910 had men de beschikking over een dieselgemaal. Het dieselgemaal werd voor 1940 geëlektrificeerd. De molens verdwenen na 1943.

6. Bebouwingskarakteristiek

6.1 Het dorp Schagen

De ontwikkelingen na 1850 leidden in de oude kern tot de bouw van – en verbouw tot – winkelhuizen. In de decennia tot 1900 overheerste hierbij de lijstgevel het stadsbeeld. Daarna werd onder invloed van de bouwstijlen neo-gotiek en art-nouveau de topgevel medebepalend.
De ontwikkelingen werkten beperkt schaalvergrotend. Soms werden meerdere kavels gebruikt voor één nieuwbouwproject. De uitbreidingen uit de tweede helft van de 19de eeuw waren voor gegoede burgerij en arbeiders. Voor eerstgenoemde groep werd gebouwd langs Laan en Dorpen. Het betreft hier enige grote individuele panden van twee bouwlagen met kap op ruime kavels. De architectuur is eclectisch van stijl. Voor arbeiders werden eenvoudige woningen gebouwd langs de Stationsweg. Deze bebouwing bestaat uit grotendeels aaneengebouwde individuele, soms dubbele, soms met elkaar een bouwkundige eenheid vormende panden van één bouwlaag met kap, met de noklijn overwegend haaks op de straatrichting.

Tussen 1900 en 1915 werd gebouwd voor welgestelde burgerij, middenstand en arbeiders. Voor eerstgenoemde groep verrezen langs de Laan voornamelijk grote, dubbele woonhuizen met voor- en achtertuinen. Voor middenstand werd gebouwd langs Landbouwstraat en Plantsoen. De bebouwing bestaat uit middelgrote vrijstaande en aaneengebouwde individuele panden. Daarnaast zijn er dubbele panden en woonhuizen die met drie of meer aaneengesloten, een bouwkundige éénheid vormen. De hoogte is twee bouwlagen met kap, waarvan de noklijn veelal haaks staat op de straatrichting. Voortuinen zijn steeds aanwezig. Stilistisch tonen veel panden een mengeling van late neo-renaissance, rationalisme en art-nouveau en kunnen derhalve worden gerekend tot de zogenaamde overgangsarchitectuur. Veel Schager architectuur uit de periode 1900-1915 werd ontworpen door de plaatselijke architect **J.R. Vlaming**. Voor arbeiders werd in deze jaren gebouwd langs de Regentenstraat in een trant die vergelijkbaar is met de Stationsweg ten noorden van de Landbouwstraat.

Rond 1930 verrezen middenstandswoningen in de omgeving van Herenbosstraat en Slotplein. De bebouwing bestaat uit vrijstaande woonhuizen in een tuinwijkachtige aanleg. Groen is aanwezig in de vorm van voortuinen en een plantsoen. Aan de rand van het wijkje (Lauriestraat) verrees volkswoningbouw. Deze complexmatige woningbouw kwam ook rond de Magnusstraat, waar in een tuinwijkachtige aanleg dubbele en aaneengebouwde woningen staan van meerdere ontwerpers. De bouwhoogte varieert van één tot twee bouwlagen met kap. De kappen zijn veelal samengesteld uit langs- en dwarskappen, waardoor een gevarieerd straatbeeld ontstaat. Stilistisch is invloed van de Amsterdamse School waarneembaar.

In de MIP-periode werden te Schagen drie kerken gebouwd. Het zijn de rooms-katholieke kerk van A. Tepe uit 1883, de Nederlands hervormde kerk van J.A.G. van der Steur uit 1895 en het kerkgebouw voor doopsgezinden uit 1935, waarvan de architect niet bekend is.
Met uitzondering van een schoolgebouw voor lager onderwijs aan de Nieuwe Laagzijde, zijn alle scholen die na 1900 werden gebouwd ten zuiden van de oude kern te vinden. De gebouwen staan langs Julianalaan, Lauriestraat en Zuiderweg en werden opgetrokken tussen 1920 en 1940. Langs Laan en Laanplein bouwde men tussen 1920 en 1940 een drukkerij en een kantoor voor het provinciaal energiebedrijf.

De bebouwing die tussen 1920 en 1940 werd gerealiseerd is merendeels traditioneel van karakter. Hier en daar zijn functionalistische architectuuropvattingen herkenbaar.

6.2 Het buitengebied

Een groot deel van de huidige bebouwing in het buitengebied kwam tot stand in de periode 1850-1940. Omdat er niet veel verdichting optrad ligt het voor de hand te veronderstellen dat de huidige bebouwing oudere bebouwing heeft vervangen. De overwegend agrarische bebouwing bestaat vooral uit variaties op het type stolpboerderij. De landarbeiderswoningen zijn steeds gebouwd op rechthoekig grondplan, bestaan uit één bouwlaag met kap en hebben een noklijn die meestal evenwijdig, doch ook wel haaks is gesitueerd ten opzichte van de weg.
Na 1945 werd in vrijwel alle buurtschappen oude bebouwing vervangen en nieuwbouw toegevoegd. Dit gebeurde met name in Grotewal. In het buitengebied verrezen op kleine schaal nieuwe boerderijen en woonhuizen.

7. Stedebouwkundige typologie

De stedebouwkundige typologie richt zich op de ruimtelijke ontwikkelingen in de gemeente Schagen tussen 1850 en 1940.
Deze ruimtelijke ontwikkelingen zijn steeds van niet-stedelijk karakter.
De gebruikte terminologie en arcering is gebaseerd op de publicatie: *Stedebouwkundige ontwikkelingen 1850-1940*, pp 54-74.
De stedebouwkundige typologie dient tevens als achtergrond voor de aanduiding van gebied met bijzondere waarden, dat in hoofdstuk 8 wordt beschreven.

In de als **algemeen** gearceerde gebieden ligt de nadruk op de woonfunctie. Het betreft ontwikkelingen van voornamelijk niet-planmatige aard op een eenvoudig of op de pre-stedelijke structuur geënt stratennet.

Bij de **tuinwijkachtige ontwikkelingen** is er sprake van een relatie tussen stratenplan met bijzondere vormkenmerken en de veelal complexmatige bebouwing.

Voorts zijn er **lineaire ontwikkelingen** langs de oostelijke en noordelijke uitvalsweg. Er is sprake van een gemengde functie met de nadruk op wonen. De ontwikkelingen zijn overwegend niet-planmatig.
(zie afbeelding 11)

8. Gebied met bijzondere waarden

Een gebied met bijzondere waarden is een gebied dat waarde ontleent aan de stedebouwkundige structuur en de architectonische invulling daarvan. De samenhang van structuur en architectuur is belangrijker dan de individuele objecten. Er is derhalve steeds sprake van een ensemblewaarde. De waardestelling geldt binnen de lokale en regionale context.

Het omlijnde gebied bevat twee waardevolle en gaaf bewaard gebleven ruimtelijke structuren aan de oostzijde van de oude kern van het dorp Schagen.
De **eerste** structuur wordt gevormd door de Laan, Landbouwstraat en Plantsoen. Deze ontwikkeling deed zich voor tussen 1890 en de Eerste Wereldoorlog en kan worden beschouwd als een duidelijk voorbeeld van uitbreiding van de woonfunctie in de richting van een spoorwegstation. Deze uitgroei beperkte zich tot circa 1900 tot de bouw van enige villa's en rentenierswoningen aan de Laan. Daarna deed zich een vrij krachtige groei voor van woningen voor middenstand en welgestelden aan Landbouwstraat en Plantsoen (zie 6.1).
De **tweede** structuur wordt gevormd door de complexmatige woningbouw rond de Magnusstraat. Zoals Laan, Landbouwstraat en Plantsoen representatief zijn voor de laat 19de- en vroeg 20ste-eeuwse uitbreiding voor welgestelden en middenstand, zo kan de woningbouw rond de Magnusstraat worden beschouwd als goed voorbeeld van complexmatige volkswoningbouw binnen een tuinwijkachtige context.
(zie afbeelding 11)

Verantwoording inventarisatie

Binnen de grenzen van de gemeente Schagen zijn uit de periode 1850-1940 geïnventariseerd:

- bijzondere objecten als kerken, scholen, verenigingsgebouwen, openbare gebouwen, gebouwen van nutsbedrijven, een voormalig dieselgemaal en objecten van plattelandsarchitectuur. Laatstgenoemde categorie bevat voornamelijk gave stolpboerderijen. Daarnaast zijn boerderijen opgenomen die bestaan uit een woonhuis waartegen aan de achterzijde een hogere schuur staat (kop-romptype);
- woonhuizen met waarde voor de lokale geschiedenis bij gaafheid, zeldzaamheid of vanwege het uitbundige karakter. In verband met dit laatse kan worden gedacht aan de Regentenstraat;
- volkswoningbouw geheel, waarbij diverse typen zijn onderscheiden.

De MIP-inventarisatie onderscheidt objecten, complexen en gebieden met bijzondere waarde (zie 8). Een complex bevat altijd meerdere objecten. De MIP-methodiek kan worden nagelezen in de twee RDMZ-publicaties: *Handleiding inventarisatie jongere bouwkunst en stedebouw* en *Stedebouwkundige ontwikkelingen* zoals vermeld in de lijst van geraadpleegde werken.

De geïnventariseerde objecten en complexen zijn per MIP-deelgebied alfabetisch op straatnaam geordend (zie Inleiding en afbeelding 7).

Tabel bevolkingsgegevens

Aantal inwoners van de gemeente Schagen tussen 1850 en 1940 per tien jaar. (Op 31-12 van elk jaar)

jaar	aantal	mannen	vrouwen
1851	2.074		
1860	2.396		
1870	2.796		
1875	3.022		
1880	3.196		
1890		1.491	1.615
1900		1.403	1.466
1910		1.581	1.433
1920		1.755	1.837
1925		1.823	1.871
1930		1.920	1.939
1940	4.206	2.099	
1992	16.950		

Geraadpleegde werken

De bodem van Noord-Holland, uitgave van de Stichting voor bodemkartering, Wageningen 1974.

Bregman, J., *Schagen door de eeuwen heen,* Wormerveer 1965.

Bregman, J., *Schagen, een beschrijving van de historische groei van terp tot centrumplaats,* Akad. proefschrift, Den Helder/Wormerveer 1965.

Dekker, P., *Schagen in oude ansichten,* Zaltbommel 1969.

Don, P., *Kunstreisboek Noord-Holland,* Zeist 1987.

Geomorfologische kaart van Nederland schaal 1:50000, Stichting voor Bodemkartering, Wageningen – Rijks Geologische Dienst, Haarlem – 1977.

Het voormalige kasteel van Schagen, geschiedenis en ondergang van een roemrucht verleden, Schagen 1982

Historische Atlas Noord-Holland, Chromotopografische Kaart des Rijks 1:25000, Den Ilp 1989.

Kapitein, A., *Veemarkt in Schagen,* 1984

Kleij, E. van der, *Architectuur en stedebouw in Noord-Holland 1850-1940,* Zwolle/Zeist 1993

Kok, J., *Stoomtrams rond Alkmaar,* boot-, trein- en tramverbindingen met Alkmaar, alsmede de Alkmaarse stadstram, Schoorl 1981.

Kok, J., "De tramlijn (Hoorn)-Wognum-Schagen", *W.F.O.N. 55e bundel,* 1988; pp. 133-139.

MIP-regiobeschrijving West-Friesland, Provinciaal Bestuur van Noord-Holland, Haarlem 1992/93.

Monumenten Inventarisatie Project (MIP), *Handleiding inventarisatie jongere bouwkunst en stedebouw (1850-1940),* Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 1987.

Rosenberg, H.P.R., "De neo-gotiek van Cuypers en Tepe", *Bulletin KNOB* 70 (1971), pp.1-14.

Rosenberg, H.P.R., *De 19de-eeuwse kerkelijke bouwkunst in Nederland,* 's Gravenhage 1972.

Schilstra, J.J., e.a., *De stolp te kijk,* Wogmeer 1978.

Stedebouwkundige ontwikkelingen (1850-1940), Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 1987.

Steegh, A., *Monumentenatlas van Nederland,* 1100 historische nederzettingen in kaart, Zutphen 1985.

Openbare werken Schagen, overzicht bebouwde kom met huisnummering, januari 1980, tek. no. F 14.

Openbare werken Schagen, plattegrond Gemeente Schagen, huisnummering (buitenwegen), 24-8-1982, tek. no. F 7.

Herkomst afbeeldingen

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland: ingetekend op kaart Provinciale Planologische Dienst van Noord-Holland 1984, volgens de gemeentelijke indeling per 14-03-1988.

2. Gemeente Schagen 1858: Militaire topografische kaart 1:50.000, verkend 1849-1850, gegraveerd topografisch bureau 1854.

3. Gemeente Schagen 1866: Kuyper, J., *Gemeente-atlas van de provincie Noord-Holland 1869.*

4. Gemeente Schagen circa 1900: Topografische kaarten 211 en 228, 1:25.000: resp. verkend 1877, herzien in 1907 en verkend 1877, gedeeltelijk herzien in 1899 en 1907. Kaartbeelden afkomstig uit Historische Atlas Noord-Holland.

5. Gemeente Schagen 1943: A.M.S. M 831, kaart U.S. Army 1943 sheet 333, Schagen.

6. Gemeente Schagen 1983: Topografische kaart 1:50.000.

7. MIP-deelgebieden, bebouwing na 1945: ingetekend door auteur op basis afbeelding 6.

8. Hoofdlijnen infrastructuur 1850: ingetekend door auteur op basis afbeelding 6.

9. Ontwikkelingen infrastructuur 1850-1940: overgetrokken en ingetekend door auteur op basis afbeelding 6.

10. Schagen omstreeks 1625: Rijksarchief Noord-Holland A (492.629.086) 3-II.

11. Stedebouwkundige typologie en gebied met bijzondere waarden, ingetekend dioor auteur op basis afbeelding 6.

12. Plattegrond kern Schagen: bedrijfsleven Schagen.

1. MIP-inventarisatiegebieden Noord-Holland

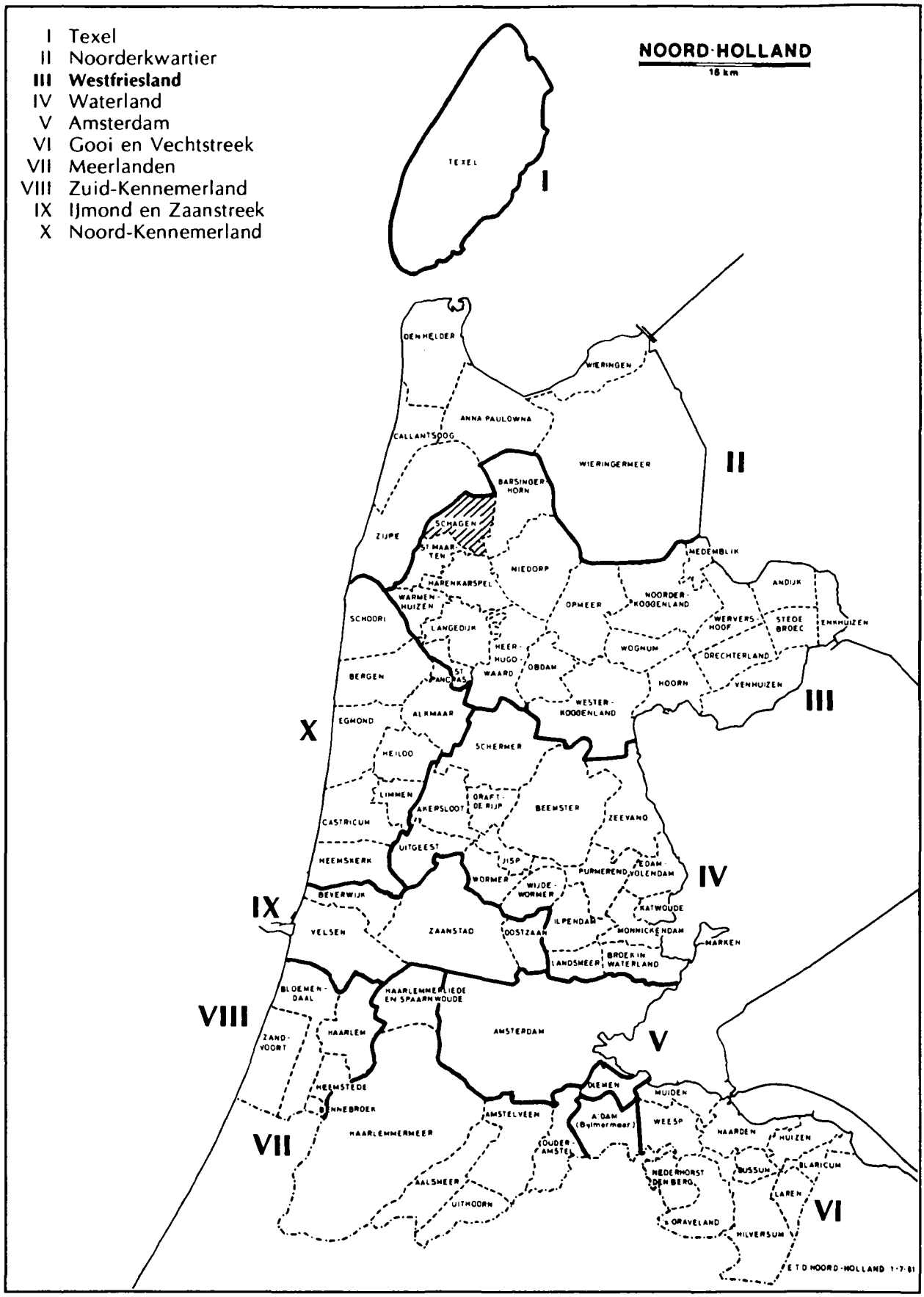

2. Gemeente Schagen in 1858

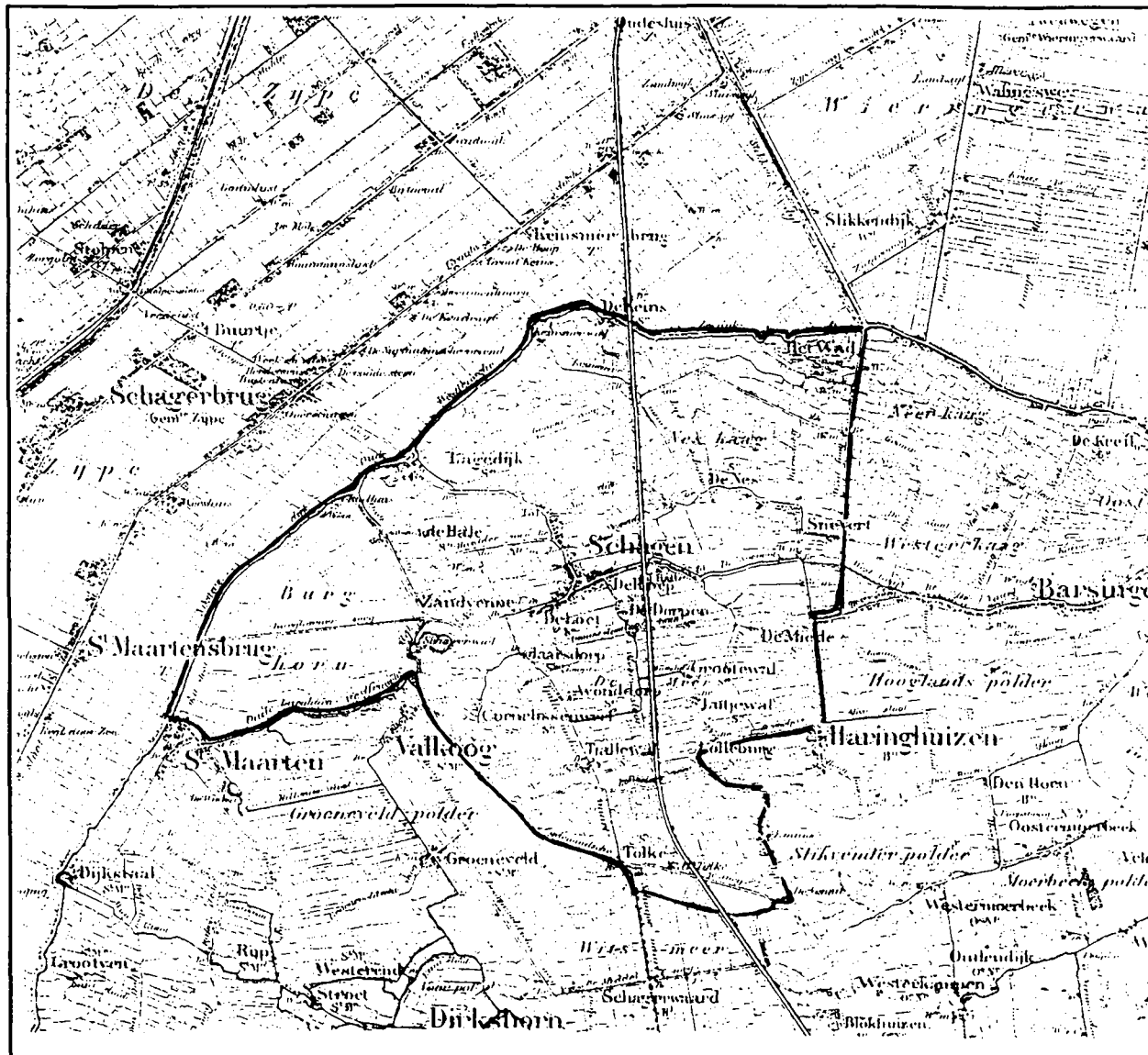

3. Gemeente Schagen in 1866

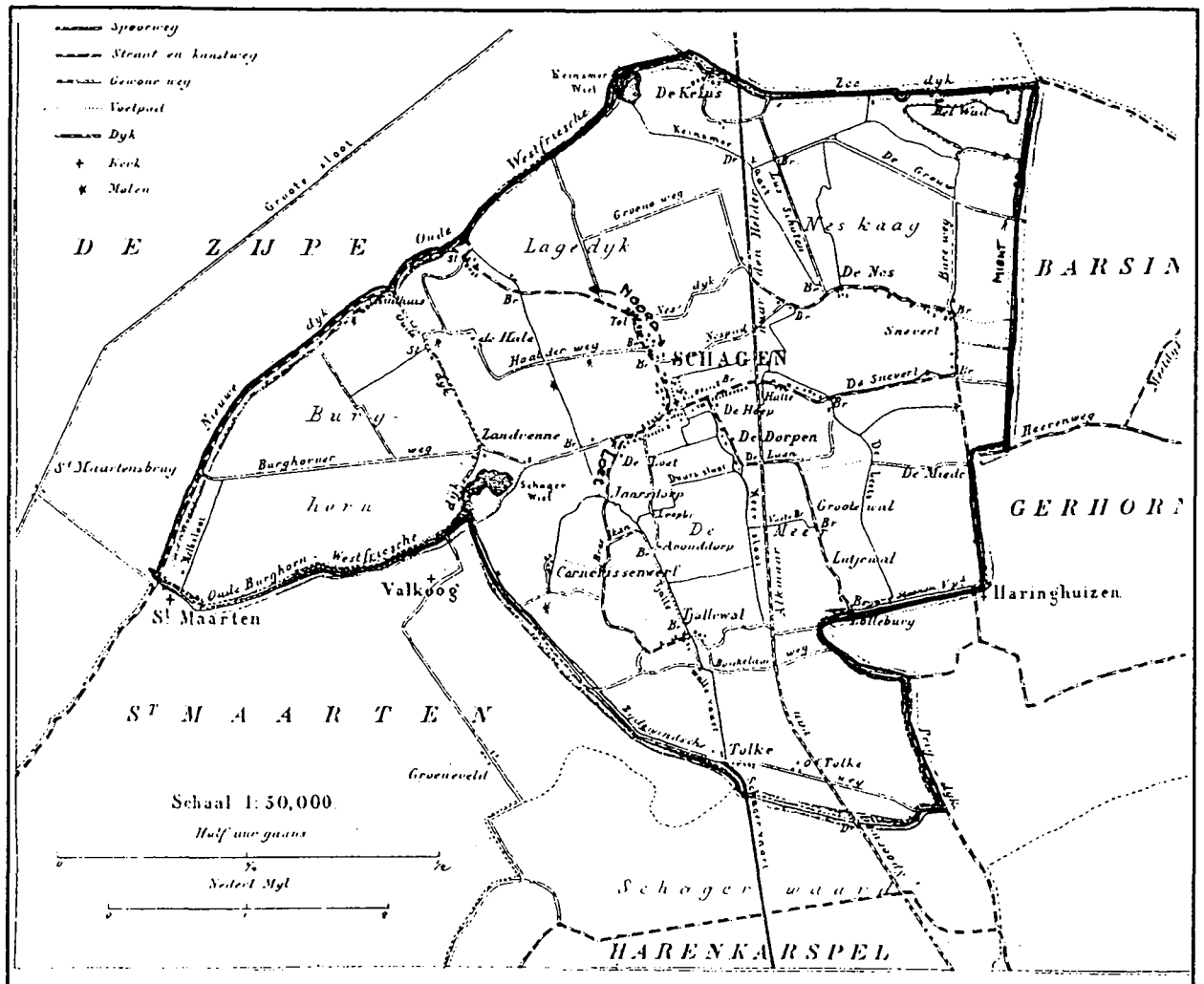

4. Gemeente Schagen circa 1900

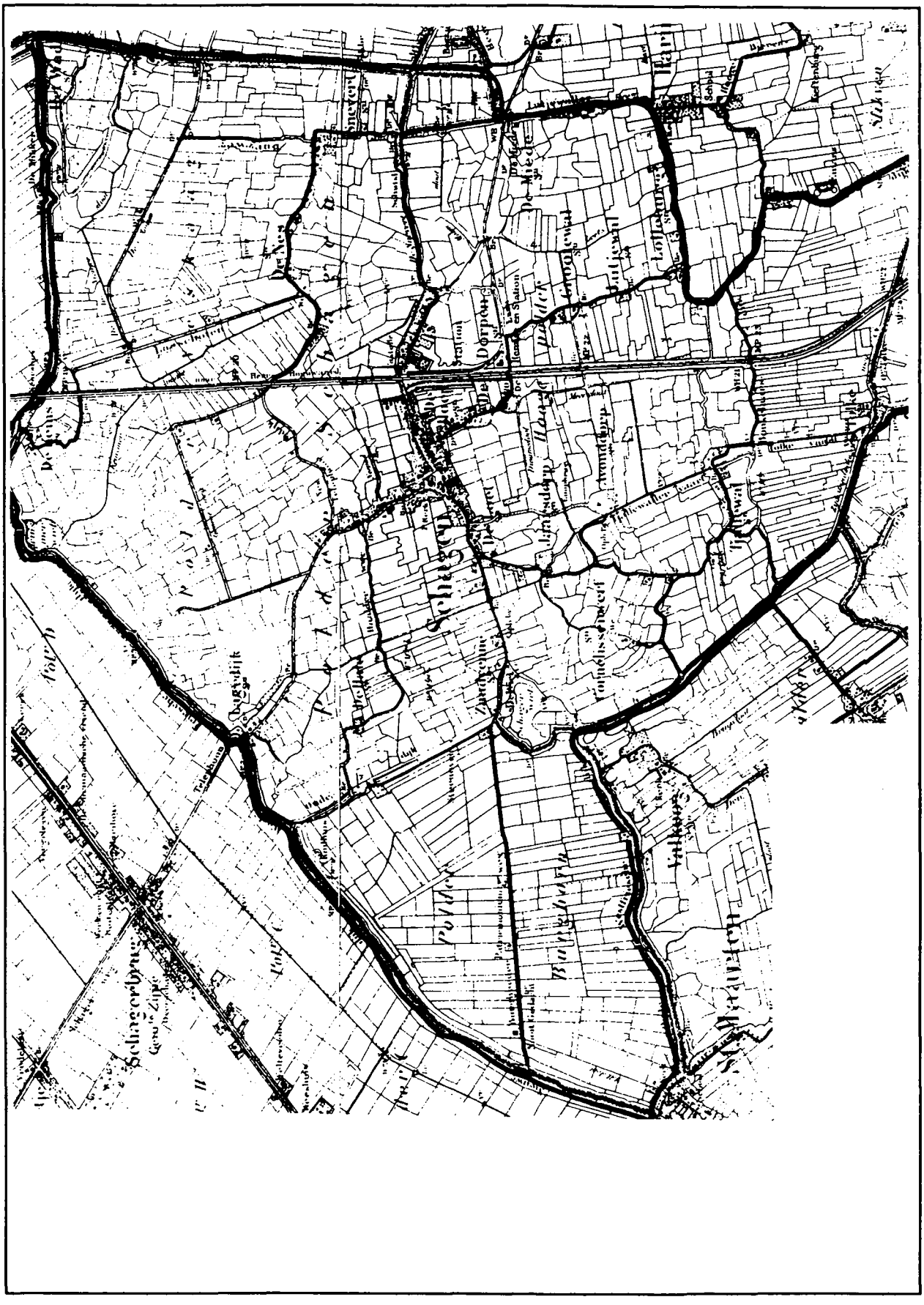

5. Gemeente Schagen in 1943

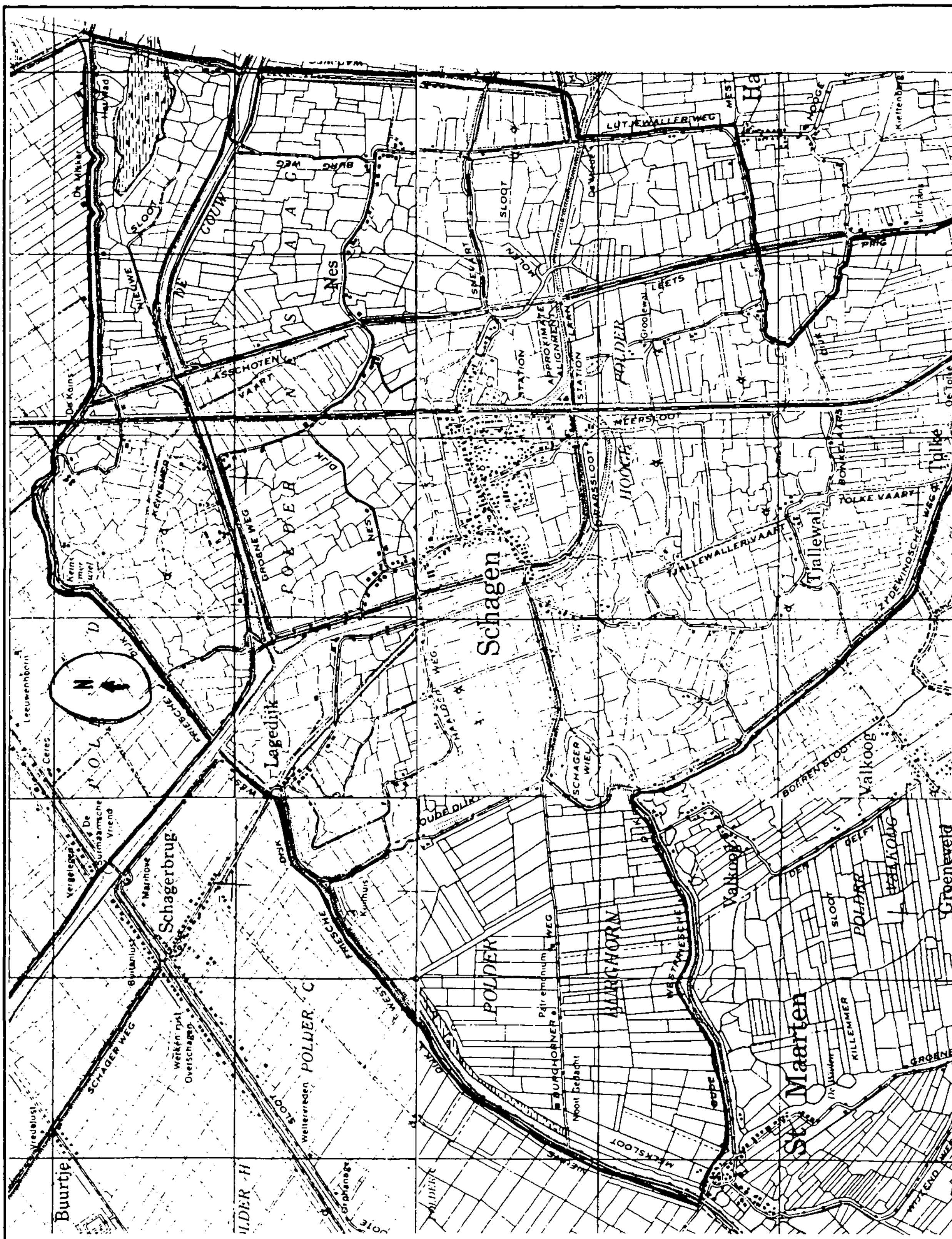

6. Gemeente Schagen in 1983

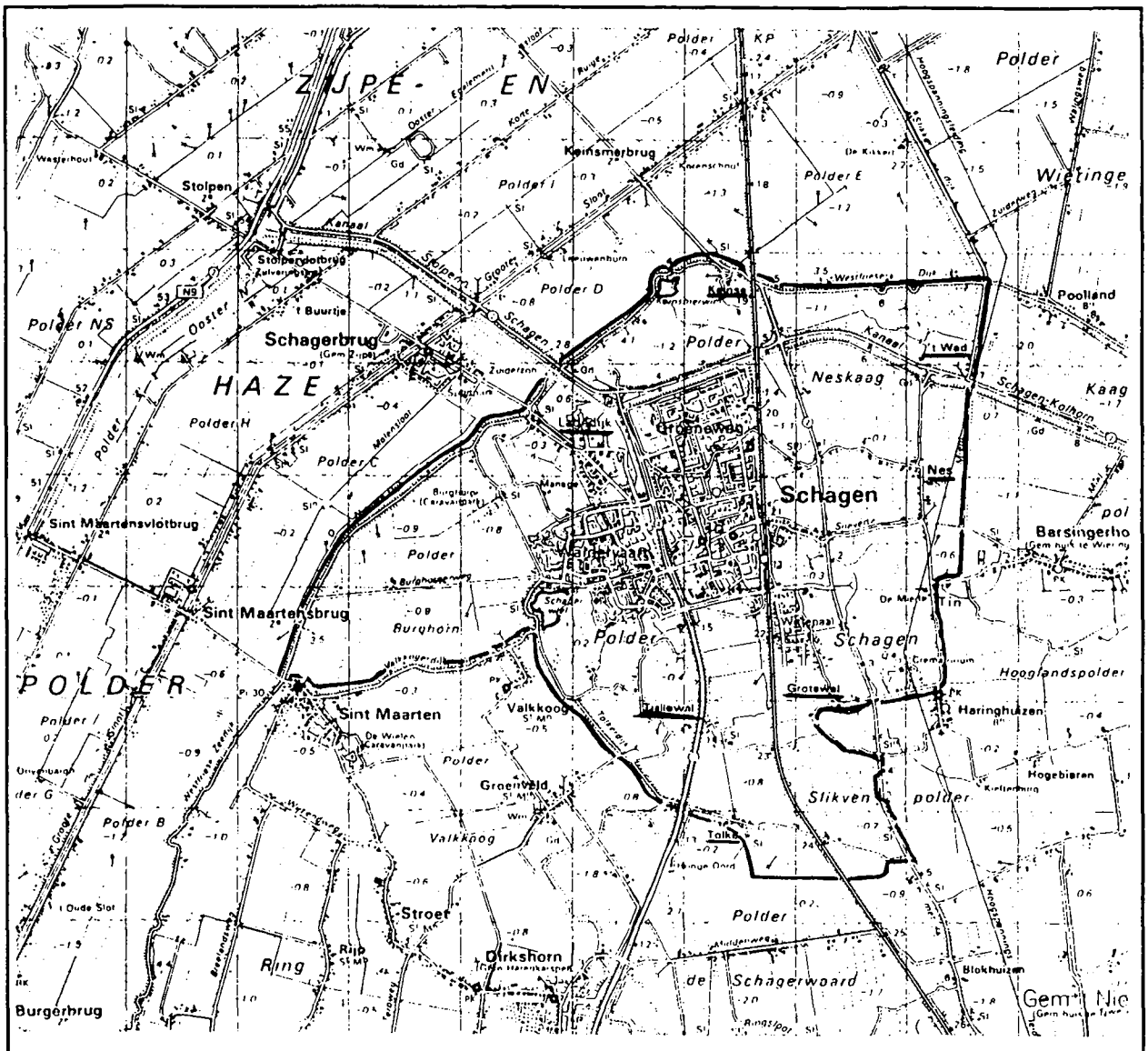

7. MIP-deelgebieden

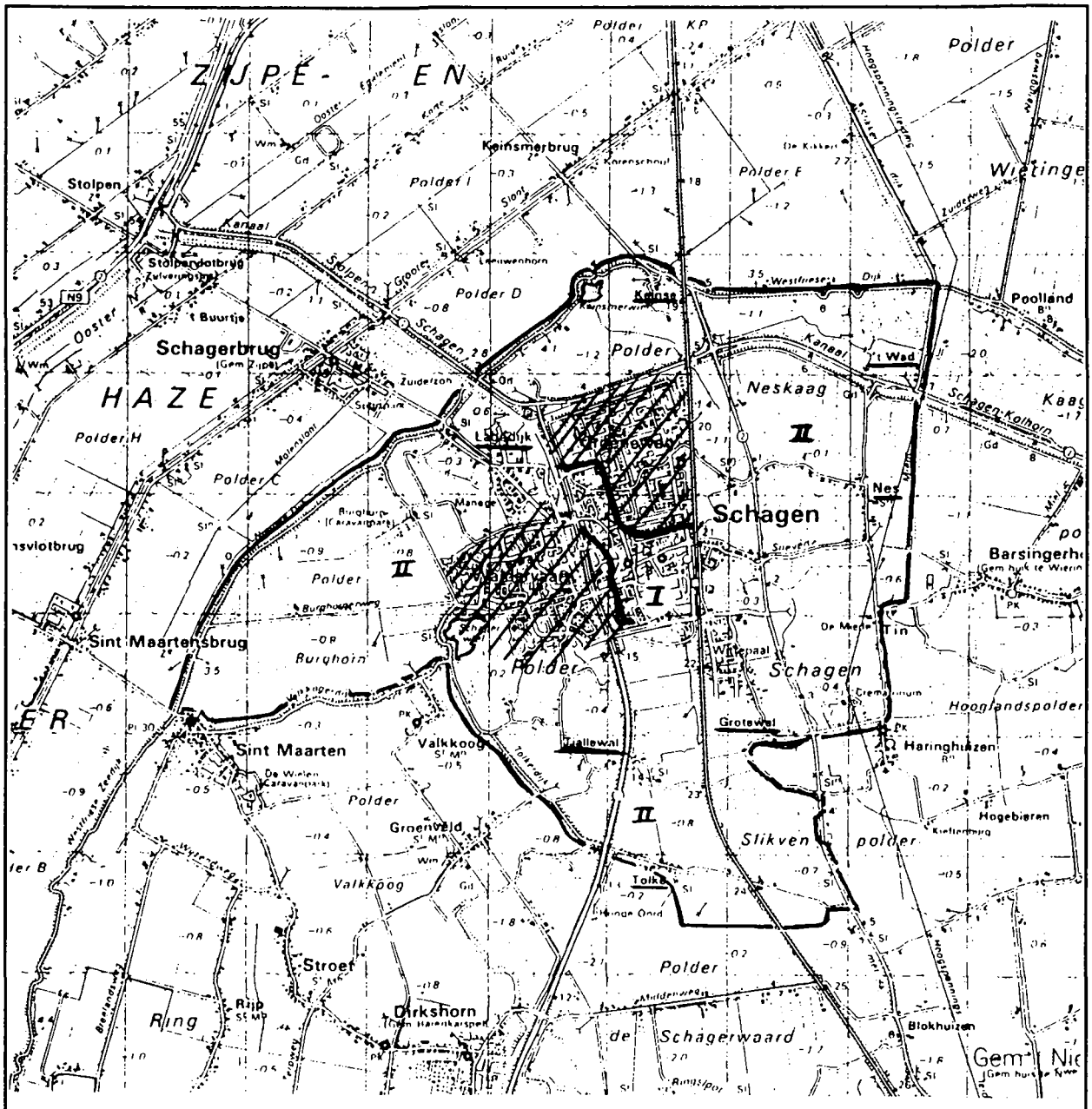

I SCHAGEN/CENTRUM

II SCHAGEN/BUITENGEBIED

Merendeels na 1945

8. Hoofdlijnen infrastructuur 1850

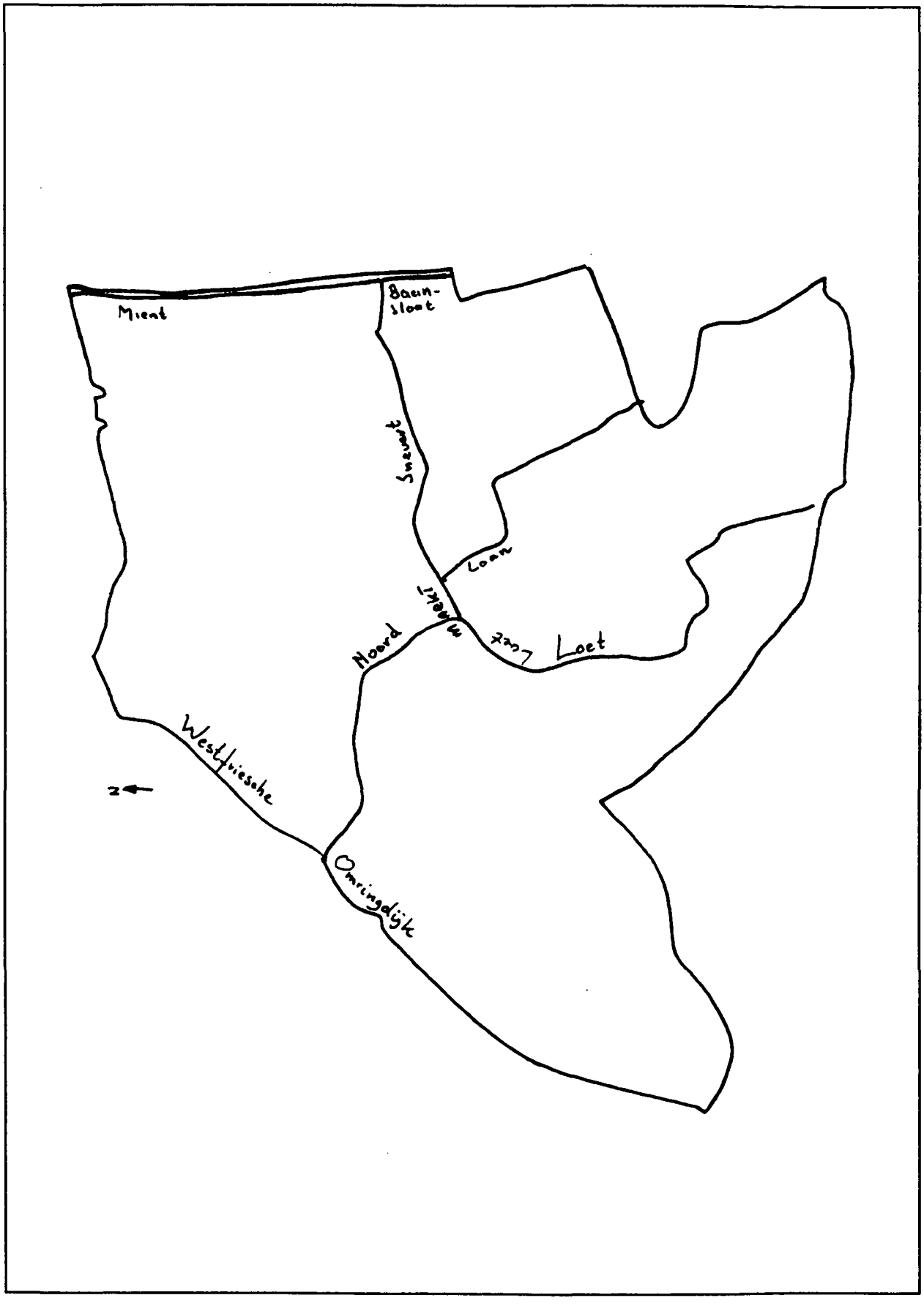

9. Ontwikkeling infrastructuur 1850-1940

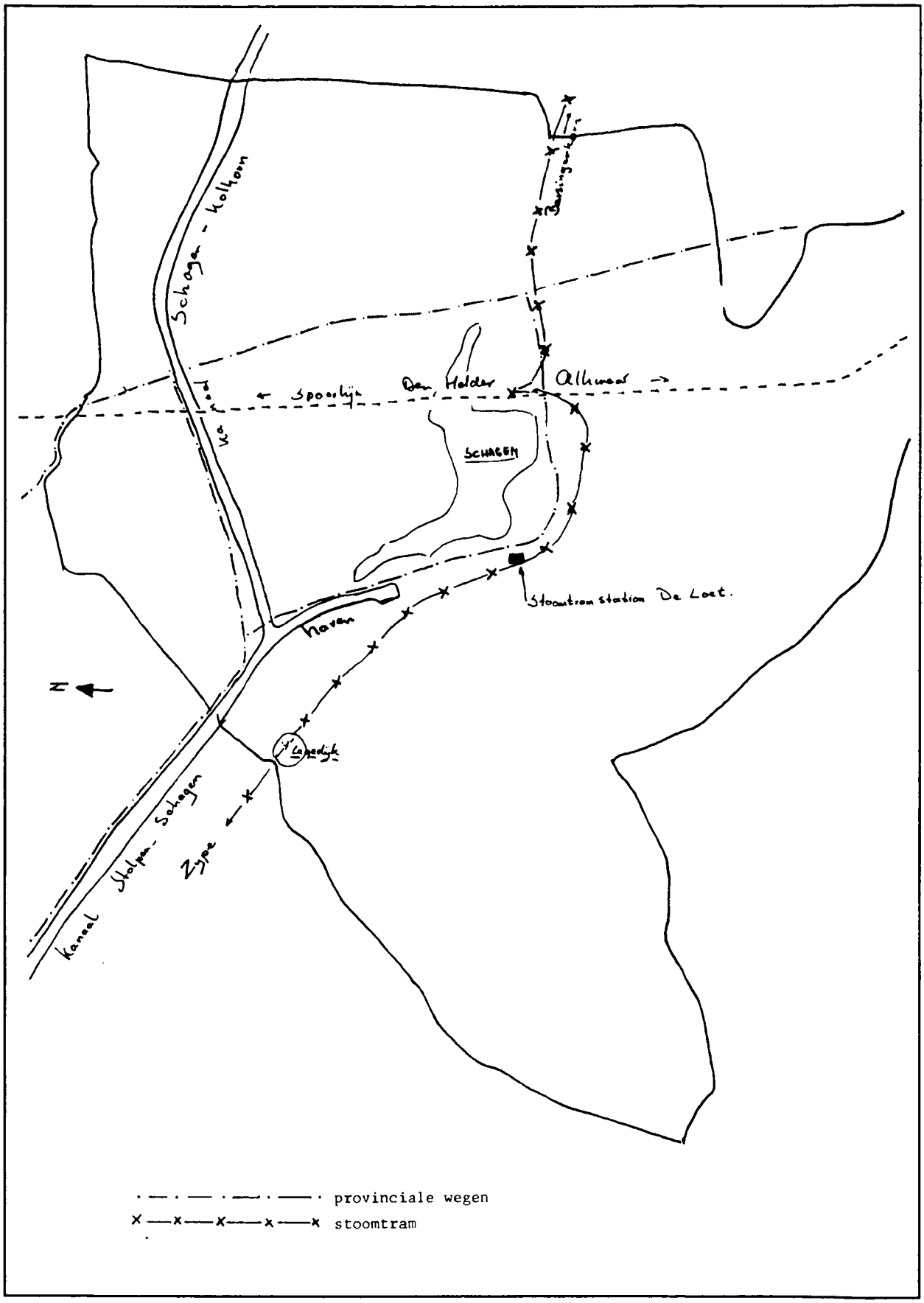

10. Schagen omstreeks 1625

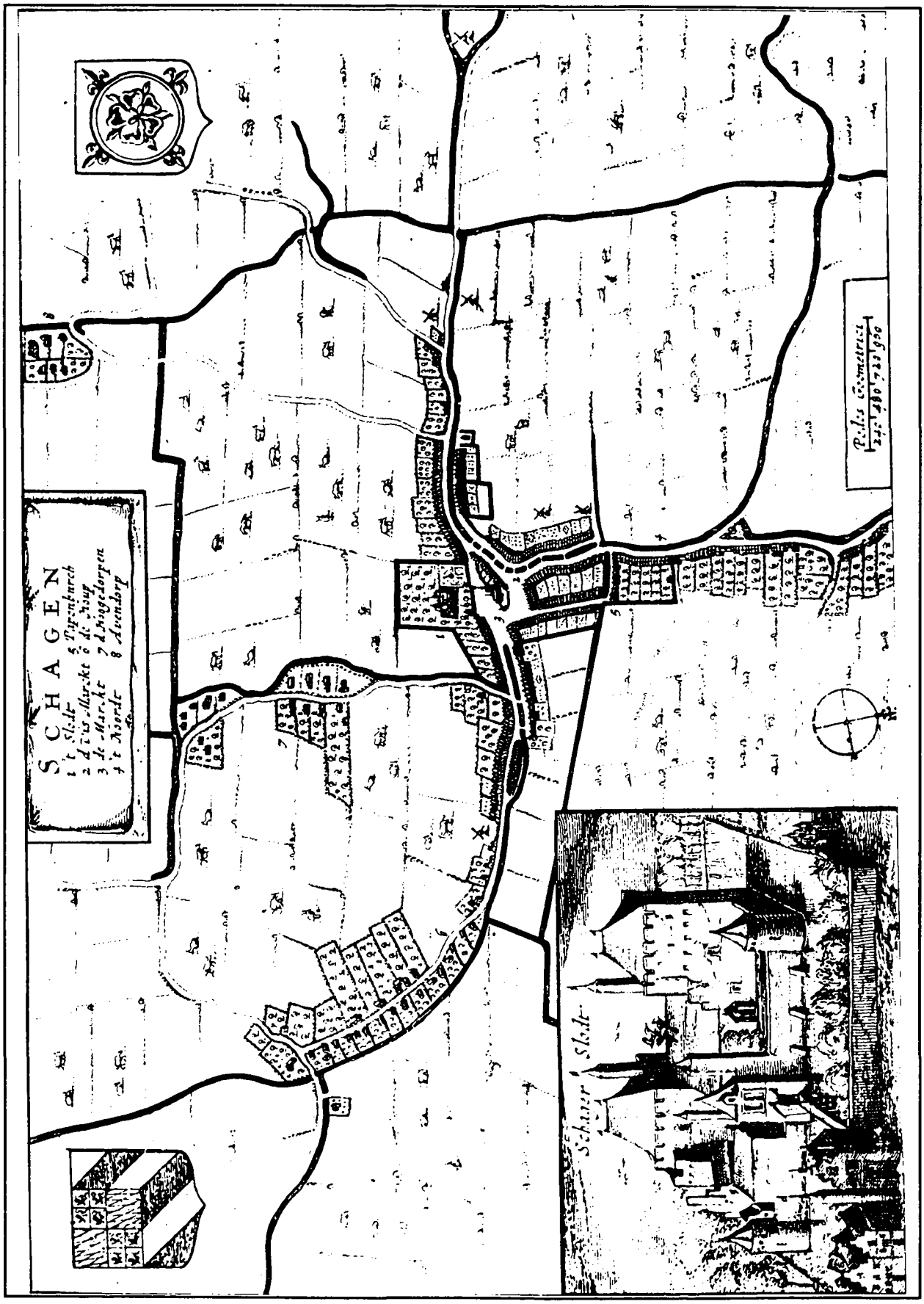

11. Stedebouwkundige typologie en gebied met bijzondere waarden

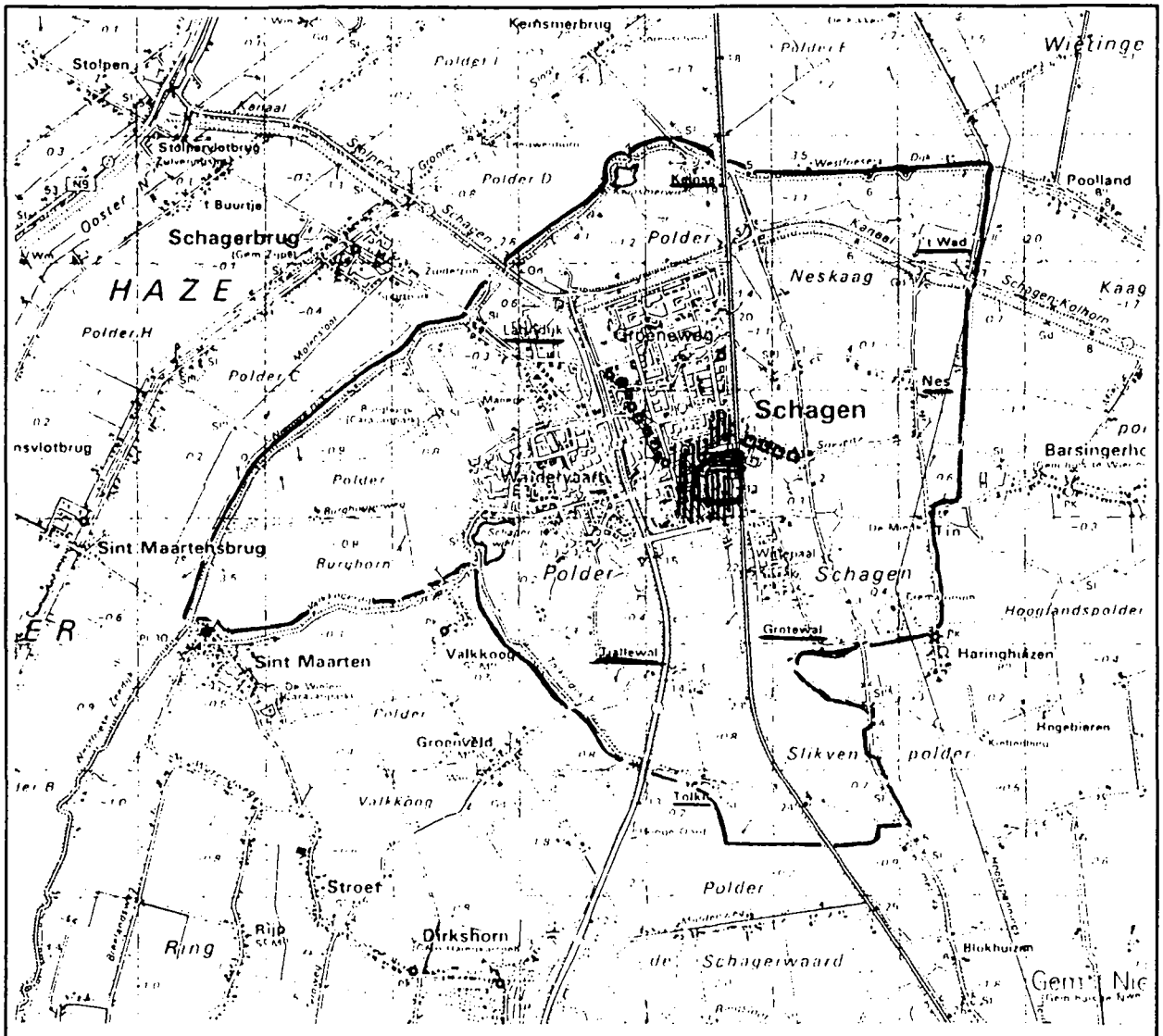

Tuinwijkachtige ontwikkelingen

Niet-stedelijk algemeen

Lineaire ontwikkelingen

Gebied met bijzondere waarden

12. Plattegrond kern Schagen

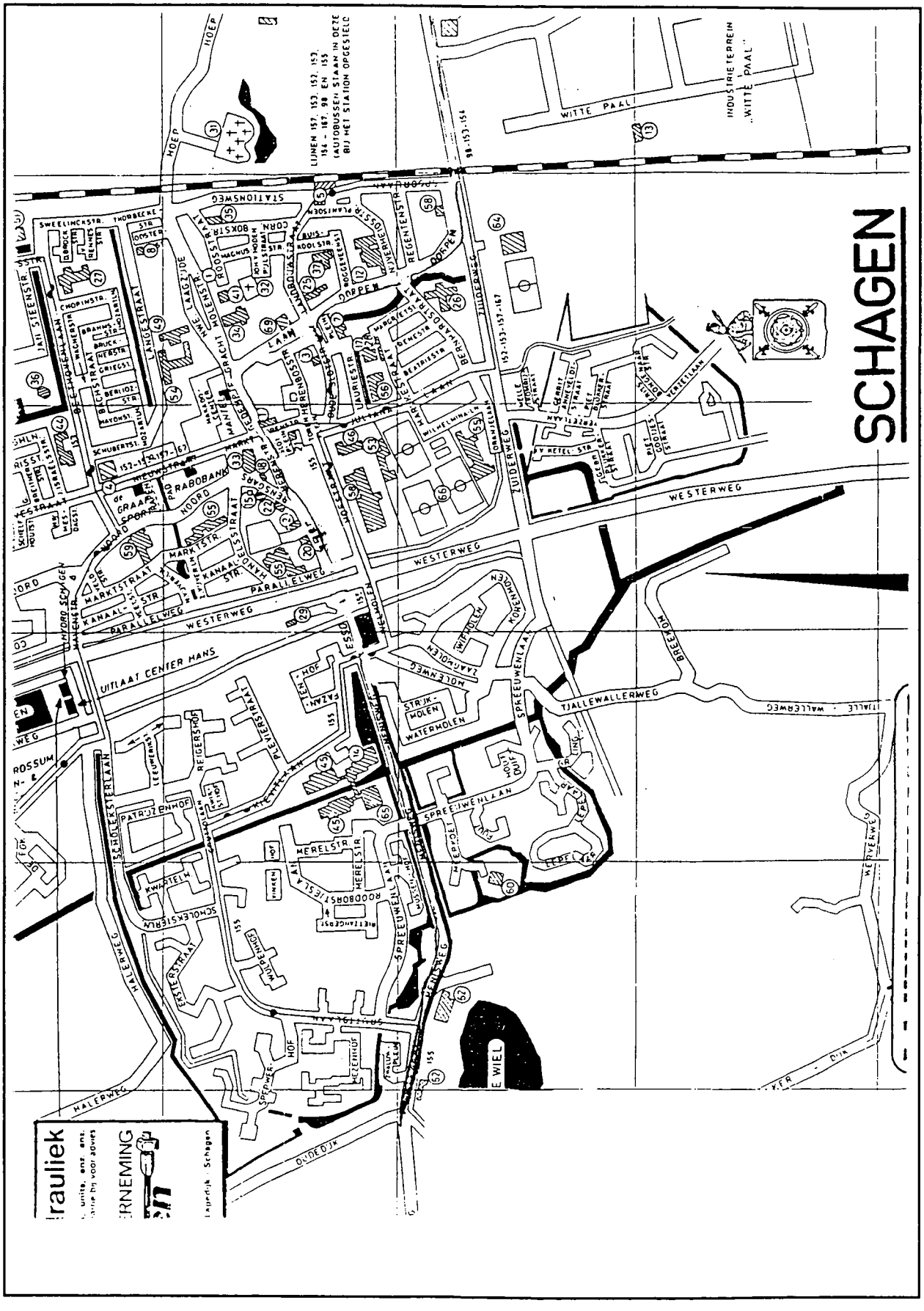

Register

Gemeente Schagen/buitengebied

001	Bonkelaarsdijk 4	Boerderij	0745
002	Burghornerweg 2	Boerderij	0746
003	Burghornerweg 6	Boerderij	0747
004	Gouwweg 2	Electrogemaal	0748
005	Grotewallerweg 1a	Transformatorstation	0749
006	Grotewallerweg 14	Boerderij	0750
007	Grotewallerweg 46	onbekend	0751
008	Haringhuizerweg 1	Boerderij	0752
009	Lagedijkerweg 37	Woonhuis	0753
010	Lutjewallerweg 8	Boerderij	0754
011	Lutjewallerweg 14	Boerderij	0755
012	Nes 34	onbekend	0756
013	Nes 38	Woonhuis	0757
014	Nes 40	Boerderij	0758
015	Nes 54	Woonhuis	0759
121	Nieuwe Dijk	Grenspaal	7967
016	Oudendijk	onbekend	0760
017	Provincialeweg 1	Boerderij	0761
018	Tjallewallerweg 4	Boerderij	0762
019	Tolkerdijk 28	onbekend	0763
020	Wadweg 3	Boerderij	0764

Gemeente Schagen/Schagen

021	W. van Beierenstraat 1;3;5	Woningen	0765
022	W. van Beierenstraat 7-13	Woningen	0766
118	Cornelis Bokstraat 1	Kerk	7964
023	Cornelis Bokstraat 20	Woonhuis	0767
024	Cornelis Bokstraat 23-45	Woningen	0768
025	Cornelis Bokstraat 47	Woonhuis	0769
026	Buiskoolstraat 2	Schoolgebouw	0770
027	Dorpen 1	Woonhuis	0771
028	Dorpen 3	Woonhuis	0772
029	Dorpen 4	Woonhuis	0773
030	Dorpen 6	Transformatorstation	0774
031	Dorpen 7	Woonhuis	0775
032	Dorpen 14	onbekend	0776
033	Dorpen 65	Woonhuis	0777
034	Gedempte Gracht 1	Bankfiliaal	0778
035	Gedempte Gracht 2-16	Winkelpanden;Woningen	0779
036	Gedempte Gracht 3	Winkelpand;Woning	0780
037	Gedempte Gracht 21	Winkelpand	0781
038	Gedempte Gracht 24	Woonhuis	0782
039	Gedempte Gracht 30	Winkelpand;Woning	0783
040	Gedempte Gracht 34	Winkelpand	0784
041	Gedempte Gracht 37	Winkelpand;Woning	0785
042	Gedempte Gracht 40	Winkelpand;Woning	0786
043	Gedempte Gracht 43	Winkelpand;Woning	0787
044	Gedempte Gracht 46	Winkelpand;Woning	0788
116	Gedempte Gracht 48	Woonhuis	0860
045	Gedempte Gracht 56	Winkelpand	0789
046	Gedempte Gracht 64	Pastorie	0790
047	Gedempte Gracht 69	Winkelpand;Woning	0791
048	Herenstraat 9;11	Winkelpanden	0792
049	Herenbosstraat 1-9	Middenstandswoningen	0793

050	Herenbosstraat 10	P.T.T. gebouw	0794
051	Herenbosstraat 11-21	Middenstandswoningen	0795
052	Hoep	Hek begraafplaats	0796
053	Hoep 13	Woonhuis	0797
054	Hoep 15	Woonhuis	0798
055	Hoep 28	Kantoorpand	0799
056	Hoep 41	Woonhuis	0800
057	Julianalaan 2	Schoolgebouw	0801
058	Laan 8	Kantoorpand	0802
059	Laan 10	Woonhuis	0803
060	Laan 12	Woonhuis	0804
061	Laan 14	Kantoorpand	0805
062	Laan 16;18;20	Herenhuizen	0806
063	Laan 17	Jeugdcentrum	0807
064	Laan 21	Kantoorpand	0808
065	Laan 22	Kantoorpand	0809
066	Laan 23	Villa	0810
067	Laan 24;26	Dubbel woonhuis	0811
068	Laan 25	Villa	0812
069	Laanplein 3	Waterleidingbedrijf	0813
070	Landbouwstraat 1	Kantoorpand	0814
071	Landbouwstraat 3;5	Herenhuizen	0815
072	Landbouwstraat 3-35	Woonhuizen	0816
073	Landbouwstraat 10;12	Deels kantoorpanden	0817
074	Landbouwstraat 20	Kerk	0818
075	Lauriestraat 1-31	Volkswoningbouw	0819
076	Lauriestraat 4	Openbare bibliotheek	0820
077	Loet 1;3	Winkelpanden;Woningen	0821
078	Loet 2;4	Winkelpand;Woningen	0822
079	Loet 10	Kantoor	0823
080	Loet 18	Woonhuis	0824
081	Loet 53	Woonhuis	0825
082	Magnusstraat 1-15	Woningbouwcomplex	0826
083	Magnusstraat 17-31	Woningbouwcomplex	0827
085	Markt	NH-Kerk	0829
084	Markt 2	Café	0828
119	Molenweg 1	Boerderij	7965
086	Molenstraat 2	RK-Kerkgebouw	0830
087	Molenstraat 34;36	Winkelpand;Woning	0831
088	Nes 1A	Transformatorstation	0832
089	Nieuwe Laagzijde 9	Schoolgebouw	0833
090	Nieuwe Laagzijde 73;75	Café	0834
091	Noord 6	Kantoorpand	0835
117	Noord 15	Woonhuis	0861
092	Noord 17	Woonhuis	0836
095	Noord 20	Winkel;Bovenwoningen	0839
093	Noord 39	Woonhuis	0837
094	Noord 71-85	Woningbouwcomplex	0838
096	Noord 76	Smederij	0840
097	Noord 112	Woonhuis	0841
098	Noord 120	Woonhuis	0842
099	Noord 122	Stenen schuur	0843
100	Noord 142	Boerderij	0844
101	Oosterstraat 15;17	Dubbelwoonhuis	0845
102	Plantsoen 8-18;9-19	Woonhuizen;Bedrijfspand	0846
103	Plantsoen 15;16	Woonhuizen	0847
104	Plantsoen 20;21	Garage;Bovenwoning	0848
105	Plantsoen 22	cafe-restaurant	0849
106	Regentenstraat 1-47	Woningen	0850
107	Regentenstraat 4-10	Woonhuizen	0851
108	Rensgars 5;7	Kantoorpand	0852

109	Spoorlaan 5	Woonhuis	0853
110	Spoorlaan 6;7	Dubbel woonhuis	0854
111	Spreeuwenlaan 1	Praktijkwoning	0855
112	Stationsweg 12-30;13-29	Woonhuizen	0856
113	Torenplein 1;2	Middenstandswoningen	0857
114	Wielewaal 2	Woonhuis;Boerderij	0858
115	Zuiderweg 15	Schoolgebouw	0859

Colofon

Uitgave
Provinciaal Bestuur van Noord-Holland
Dreef 3, 2012 HR Haarlem
telefoon 023 14 31 43

Samenstelling
drs. E. van der Kleij
Afdeling Cultuur en Educatie, Cluster Monumentenzorg
Dienst Welzijn, Economie en Bestuur

Vormgeving, zetwerk en drukwerk
Bureau Grafische Produktie
Centrale Bestuursdienst

Oplage
300 exemplaren

Haarlem, februari 1994

Schagen